

Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского
Серия «Юридические науки». Том 27 (66). 2014. № 4. С. 166-171.

УДК 341.232.2:343.57

ОСНОВНІ ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ЩОДО ПОНЯТТЯ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Столярський О. В.

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
м. Львів, Україна*

У статті аналізуються основні доктринальні підходи щодо розуміння поняття військових злочинів у міжнародному праві. У цьому контексті також досліджуються проблеми становлення та розвитку доктрини міжнародної кримінальної відповідальності. Аналізуються норми міжнародних конвенцій та Статуту Міжнародного кримінального суду, зокрема виявляється їх вплив на нормативне закріплення поняття військових злочинів.

Ключові слова: доктрина, військові злочини, міжнародне право, міжнародна конвенція, статут, Міжнародний кримінальний суд.

Вступ. Незважаючи на те, що норми міжнародного права, якими передбачена відповідальність за військові злочини, зокрема порушення законів і звичаїв війни, в основному були укладені на рубежі XIX–XX століть, проте держави в той чи інший період у різний спосіб намагалися впливати на ці процеси, звертаючись до вже створених норм, наприклад, в період антигітлерівської коаліції в цьому питанні спиралися на відомі норми Гаазьких конвенцій, а також сприяли їхньому розвитку.

Очевидним є те, що міжнародна кримінальна відповідальність виникла і розвивається як один із найважливіших інститутів сучасного міжнародного права, вихідним пунктом для зародження якого стали ідея і визнання агресивних воєн як міжнародних злочинів, що спричиняють міжнародну відповідальність. Ця міжнародна відповідальність могла бути здійснена у двох формах підсудності: національним судом приналежності винної особи або військовим трибуналом потерпілої держави. В окремих випадках держави шляхом укладення міжнародного договору можуть створювати Міжнародний військовий суд (якими, як відомо, є Нюрнберзький і Токійський міжнародні військові трибунали).

Якщо немає вказівки на можливість створення міжнародного військового трибуналу, то цілком зрозуміло, що всі описані судження і висновки були зроблені в кінці XIX століття, коли розробка питань міжнародної кримінальної відповідальності індивідів перебувала лише на початковому етапі наукового дослідження, що спиралося тільки на деякі міжнародні акти. Юристи-міжнародники прагнули обґрунтувати необхідність подальшої гуманізації сфери збройної боротьби, але для підтвердження своїх висновків вони могли використовувати дуже незначну кількість міжнародно-правових документів. Становлення більшості цих актів зводилося до такого: населення і ті, хто воюють, залишаються під охороною і дією норм міжнародного права,

оскільки вони виникли на підставі усталених між народами звичаїв, із законів людяності та вимог суспільної свідомості, мета – це прагнення зупинити потреби війни перед вимогами людинолюбства.

У зв'язку із зазначеним поняття та розуміння військових злочинів у міжнародному праві не є однозначним.

Постановка завдання. Мета статті – спроба наукового аналізу основних доктринальних підходів щодо визначення поняття та розуміння військових злочинів у міжнародному праві, а також аналіз норм міжнародних конвенцій та статутів у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. У теорії міжнародного права існують різні підходи вчених щодо розуміння військових злочинів. Однак більшість із них погоджуються з тим, що під поняттям військових злочинів (воєнних злочинів) у міжнародному праві слід розуміти тільки ті злочини, що вчиняються в період міжнародних або неміжнародних збройних конфліктів, тим вони й відрізняються від розуміння поняття окремих військових злочинів у національному праві, зокрема мова йде про ті, що вчиняються в мирний час. У зв'язку із цим насамперед логічно буде з'ясувати, з якого моменту бере свій початок міжнародно-правове закріплення цього поняття.

Загальновідомо, що перші прояви міжнародно-правового регулювання правил ведення військових дій відстежувались ще в давній і середньовічній цивілізаціях.

Так, А.Г. Кібальнік зауважує, що давні греки першими в Європі стали розглядати такі заборони, як «закони війни», при цьому названі «закони» були застосовні і в міжусобних війнах греків (наприклад, такі історично засвідчені в ході Пелопонеської війни між Афінами і Спартою) [1, с. 239].

Як зазначає В.І. Ролінський, регламентація засобів і методів ведення військових дій в історії середньовічної Європи зазвичай пов'язується з формуванням звичаєвого військового права. В історичній науці обґрунтована дуже цікава концепція про те, що саме військові (озброєні) зіткнення мають бути гранично чітко регламентовані, оскільки недотримання «правил гри» під час ведення війни знищує в сторонах конфлікту будь-яке людське «начало». Як тільки одна з причетних до війни сторін ухиляється від військових правил її ведення, тоді або руйнується (хоч би і тимчасово) уся система міжнародного права, або сторона, що порушила ці закони, має бути «вигнана» за межі цієї спільності, тобто поставлена поза межі закону [2, с. 120].

У своєму трактаті «Про право війни і миру» Г. Гроцій писав: «Згідно з тим, що нами взагалі з'ясовано, призвідники війни зобов'язані до відшкодування за скоєне їхніми силами або за їхнього порадою. Вони відповідальні за те, чим зазвичай супроводжується війна, а також за всі звичайні дії, оскільки вони вчинені за їхнім наказом або мали або не мали перешкод із їхнього боку, коли для цього була можливість. І полководці відповідальні за все вчинене під їхньою командою; відповідальні і всі воїни, які брали участь у якій-небудь спільній дії, наприклад у спаленні міста» [3, с. 689].

Однак слід наголосити, що важливі спроби щодо нормативного закріплення поняття військових злочинів, щоправда в контексті притягнення злочинців до відповідальності, були зроблені вже після закінчення Першої світової війни.

Так, 11 листопада 1918 р. була утворена Союзницька комісія для встановлення відповідальності «військових злочинців» (цей термін був використаний уперше). Як наслідок, у Версальському мирному договорі пропонувалося притягнути до відпові-

дальності кайзера Вільгельма II та інших обвинувачених у військових злочинах громадян Німеччини, а також створити міжнародний суд і національні суди для процесів над військовими злочинцями всіх видів. Однак ці пропозиції не були втілені в життя: кайзер врятувався втечею до Голландії, яка відмовилася його видати, а окремі військові злочинці, яких намагалися притягнути до відповідальності, були виправдані або отримали чисто символічне покарання [4, с. 31].

У контексті вищенаведеного окремої уваги заслуговує підхід Ф.Ф. Мартенса щодо розуміння юридичної природи міжнародно-правової регламентації військових дій.

Суть концепції Ф.Ф. Мартенса полягає в тому, що навіть без договірних норм «населення і ті, хто воюють залишаються під охороною і дією основ міжнародного права, оскільки закони ці пов'язані зі встановленими народами звичаями, і законами людяності та суспільної свідомості» [5, с. 154].

Актуальність і цінність цієї концепції були засвідчені часом. Через більш ніж 70 років А.І. Полторак і Л.І. Савинський відзначали: «У праві збройних конфліктів не так вже багато принципів і норм, які могли б конкурувати з концепцією Ф.Ф. Мартенса за широтою охоплення нею відносин, чіткості формулювань і тривалості дії. Очевидний приклад незвичайної живучості міжнародно-правового становлення <...> не втратив ні сили, ні значення» [6, с. 116].

Однак у науці досі немає єдиного поняття про галузь права, що регулює ведення збройних конфліктів. Для позначення такої галузі найчастіше застосовують терміни «право війни», «право збройних конфліктів», «закони і звичаї війни», «правила ведення збройної боротьби», «міжнародне гуманітарне право» [7, с. 63].

Багато західних авторів (наприклад, А. Фердросс, Ф. Бербер) після прийняття Женевських конвенцій 1949 р. стали говорити про те, що всі документи – «право війни», причому під війною треба розуміти лише збройне зіткнення між державами як суб'єктами міжнародного права [8, с. 429].

Популярним у західній доктрині є термін «закони і звичаї ведення війни», порушення яких вважається міжнародним злочином [9, с. 246].

Прихильники позитивного напрямку в міжнародному праві традиційно до порушень законів і звичаїв ведення війни відносили такі:

1) порушення «визнаних» норм ведення воєнних дій самими військовослужбовцями; вчинення під час війни незаконних актів особами, що не входять до складу збройних сил; шпигунство і зраду; мародерство [10, с. 34].

Водночас ці звичаї та закони з точки зору прихильників теорії також були застосовні тільки до збройних конфліктів міжнародного характеру. Як відомо, Додаткові протоколи 1977 р., поширивши положення Женевських конвенцій і на збройні конфлікти неміжнародного характеру, дали змогу усунути підставу говорити лише про «право війни» або про «закони і звичаї ведення війни» у вузькому розумінні.

Нарешті, у науці міжнародного права пропонували обговорювати «право збройних конфліктів», яке мало адаптувати «право війни» до нових умов і бути застосованим до регулювання будь-якого збройного конфлікту, як міжнародного, так і неміжнародного характеру [11, с. 19]. Аналогічного підходу дотримуються й окремі сучасні вчені [12, с. 398].

Однак, незважаючи на різне розуміння, загальною концептуальною основою всіх названих доктрин стало визнання таких принципів ведення військових дій (збройних конфліктів):

1. Принцип гуманності, що ґрунтувався на основоположних міркуваннях гуманності, сформульованих у концепції Ф.Ф. Мартенса, Гаазьких конвенціях і положеннях, а також у Женевських конвенціях та в багатьох інших міжнародних документах.

Так, у ст. 3 III і IV Женевських конвенцій містяться імперативні норми про те, що особи, які безпосередньо не задіяні у воєнних діях, включаючи тих осіб зі складу збройних сил, які склали зброю, а також тих, які перестали брати участь у військових діях унаслідок хвороби, поранення, затримання або за будь-якої іншої причини, повинні за всіх обставин користуватися гуманним поведінням без будь-якої дискримінації з причин раси, кольору шкіри, релігії або віри, статі, походження чи майнового стану або будь-яких інших аналогічних критеріїв. Гуманітарні принципи, викладені в загальній для Женевських конвенцій ст. 3, «є основоположні щодо поваги людської гідності в разі збройного конфлікту, що не має міжнародного характеру» [13].

2. Принцип обмеження воюючих у виборі засобів і методів ведення воєнних дій уперше був сформульований у ст. XXII Гаазького Положення про закони і звичаї сухопутної війни 1907 р.: «Воюючі не користуються необмеженим правом у виборі засобів нанесення шкоди ворогові». Згодом це положення було розвинене в багатьох міжнародно-правових актах. Так, у преамбулі Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірні пошкодження або мають невідбіркову дію, від 10 жовтня 1980 р. сформульовано принцип міжнародного права, згідно з яким «право сторін у збройному конфлікті вибирати методи або засоби ведення війни не є необмеженим», а також принцип, який «забороняє застосування в збройних конфліктах зброї, снарядів і речовин і методів ведення війни, що можуть завдати надмірних ушкоджень або завдати зайві страждання». Заборона невідбіркового застосування збройної сили й обмеження у виборі засобів і методів ведення воєнних дій поширена і на збройні конфлікти внутрішнього характеру.

3. Принцип захисту цивільного населення і мирних (цивільних) об'єктів розроблений також у багатьох міжнародних документах. Наприклад, у ст. 51 Додаткового протоколу I зазначено, що цивільне населення й окремі цивільні особи, що користуються захистом від небезпек, які виникають через військові операції, «не повинні ставати об'єктом нападу» [13, с. 51] Далі в цьому ж документі наголошено на забороні, відповідно до якої «цивільні об'єкти не повинні бути об'єктом нападу або репресалій. <...> Що ж стосується нерухомих об'єктів, то воєнні об'єкти обмежують тими об'єктами, які, з огляду на їхній характер розміщення, призначення або використання, мають ефект у військових діях і повне або часткове руйнування, захоплення чи нейтралізація яких за наявних у цей момент обставинах дає явну військову перевагу». Особливо слід наголосити, що складовою цього принципу, згідно зі ст. 52, є своєрідне «правило тлумачення сумнівів», коли «у випадку появи сумнівів у тому, чи використовується об'єкт, котрий зазвичай призначений для цивільних цілей <...> для ефективної підтримки військових дій, передбачається, що такий об'єкт використовують у цивільних цілях» [13, с. 52]. Аналогічні принципи захисту цивільного на-

селення і мирних (цивільних) об'єктів діють також щодо міжнародних збройних конфліктів [13, с. 13–17].

Важливий вплив на нормативно-правове закріплення поняття військових злочинів здійснив Статут Міжнародного кримінального суду. Він уточнив поняття військових злочинів і значно конкретизував його, зокрема першу категорію таких злочинів, виділених у проекті кодексу, він пов'язав із серйозними порушеннями Женевських конвенцій 1949 р. Окрім цього, зазначений статут значно розширив і конкретизував поняття інших (за винятком першої категорії військових злочинів) серйозних порушень законів і звичаїв, які підлягають застосуванню в міжнародних озброєних конфліктах у встановлених рамках міжнародного права [14].

Проте в основі більшості концепцій юридичної природи й поняття військових злочинів лежать нормативно закріплені принципи.

Висновки. Таким чином, можна підсумувати, що за весь період існування міжнародного права ні міжнародно-правові акти, ні наукова доктрина не змогли вплинути на усвідомлення необхідності повної заборони міжнародних злочинів, передусім найбільш небезпечного з них – агресивної війни. Не змогли вони зайняти позицію, згідно з якою міжнародна кримінальна відповідальність за скоєння військових злочинів мала б бути покладена на конкретних організаторів і виконавців цих злочинів. Відповідно до цього і відбувалося становлення відповідних норм міжнародного права всього історичного періоду, а це у свою чергу й відображалось на розумінні поняття військових злочинів.

Список літератури:

1. Кибальник А.Г. Современное международное уголовное право : [монография] / А.Г. Кибальник. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2010. – 252 с.
2. Міжнародне кримінальне право. Загальна і Особлива частини : [навч. посібник] / В.І. Ролінський. – К. : Кафедра, 2012. – 268 с.
3. Гроций Г. О праве войны и мира : в 3 кн. / Г. Гроций. – М., 1956–. – Кн. 3 : Гл. 1–П. 4. – 1956. – 868 с.
4. Марченко А.В. Правовой порядок разграничения процедур экстрадиции и передачи военных преступников международным уголовным трибуналам или Международному уголовному суду / А.В. Марченко // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2008. – № 3 (39). – С. 31–35.
5. Решетов Ю.А. Нарушения законов и обычаев ведения войны / Ю.А. Решетов // Нюрнбергский процесс: право против войны и фашизма / под ред. И.А. Ледях, И.И. Лукашука. – М., 1995. – С. 154.
6. Полторак А.И. Вооруженные конфликты и международное право / А.И. Полторак, Л.И. Савинский. – М. : Наука, 1976. – 416 с.
7. Батырь В.А. Международно-правовая регламентация применения средств ведения вооруженной борьбы в международных вооруженных конфликтах / В.А. Батырь // Государство и право. – 2001. – № 10. – С. 63.
8. Фердросс А. Международное право / А. Фердросс. – М., 1959. – 652 с.
9. Оппенгейм Л. Международное право : в 2 т. / Л. Оппенгейм. – М. : Иностр. лит., 1949–. – Т. 2. – Полутом 1. – 1949. – 547 с.
10. Allazawi V. Criminal Responsibility under International Law / V. Allazawi. – Nashville, 1968. – P. 34.
11. Арцибасов И.Н. Вооруженный конфликт: право, политика, дипломатия / И.Н. Арцибасов, В.А. Егоров. – М., 1989. – 230 с.
12. Каламкарян Р.А. Международное право : [учебник для вузов] / Р.А. Каламкарян, Ю.И. Мигачев. – М., 2002. – 688 с.
13. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_199.
14. Римский статут международного уголовного суда от 17.07.1998 г. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_588.

Столярський О. В. Основні доктринальні підходи щодо поняття воєнних преступлень в міжнародному праві / О. В. Столярський // Учені записки Таврицького національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридическі науки. – 2014. – Т. 27 (66). № 4. – С. 166-171.

В статті аналізуються основні доктринальні підходи до розуміння поняття воєнних преступлень в міжнародному праві. В цьому контексті також досліджуються проблеми становлення і розвитку доктрини міжнародної уголовної відповідальності. Аналізуються норми міжнародних конвенцій і Устава Міжнародного уголовного суду, в частині виявляється їх вплив на нормативне закріплення поняття воєнних преступлень.

Ключові слова: доктрина, воєнні преступлення, міжнародне право, міжнародна конвенція, устав, Міжнародний уголовний суд.

**BASIC DOCTRINAL APPROACHES ON THE CONCEPT
OF WAR CRIMES IN INTERNATIONAL LAW**

Stolyarskiy O. V.
Lviv National University named after Ivan Franko,
Lviv, Ukraine

The article analyzes the basic doctrinal approaches to understanding the notion of war crimes in international law. In this context, it also examines the problems of formation and development of the doctrine of international criminal responsibility. Analyzes the norms of international conventions and the Statute of the International criminal court, in particular, their impact on the regulatory basis of the notion of war crimes.

An attempt is made to establish the influence of war crimes by the international criminal responsibility. In the formation of the doctrine of international criminal responsibility focused on the personal responsibility of persons guilty of war crimes. However, it should be emphasized that an important attempt to improve the international system of responsibility for violation of the law of war were made after the end of the First world war. However, if there is no indication on the possibility of establishing an international military Tribunal, it is explained and clear: everything described pre-judgments and conclusions were made in the late XIX century, when the development of international criminal responsibility of individuals were only at the initial stage of scientific studies that relied only on some international acts. International lawyers sought to justify the need for further humanization of the sphere of armed struggle, but to confirm their findings, they could use a very small number of international legal instruments. Such as the St. Petersburg Declaration on the abolition of the use of explosive and incendiary bullets (1868); Geneva Convention for the amelioration of the condition of the wounded and sick in armed (1864), which was extended and expanded in 1906; The Hague Declaration on the use of projectiles with the sole purpose to spread poisonous gases and on the use of bullets, easily expandable or plushevaya (1899); the Hague Convention on laws and customs of war (1907). The peculiarity is that neither international law, nor the scientific doctrine of that period failed to act on the awareness of the need for a total ban of international crimes, and the most dangerous of them – aggressive war. They could not take the position that international criminal responsibility for committing military offences should be assigned to specific organizers and performers. Accordingly, and was the emergence and development of international law in the field of international criminal responsibility and in the field of war crimes.

Key words: doctrine, war crimes, international law, international Convention, Statute of the international criminal court.